

tičnih (samotvorbenih) sustava, odnosno ono nastaje i opstaje upravo u svojoj cirkularnosti. Riječ je o tome da društva elemente od kojih se sastoje sami proizvode i reproduciraju.

Knjiga *Društvo društva* pruža cjelovit uvid u središnje aspekte modernoga društva. U njoj Luhmann obrađuje na sasvim novi način sve važne sociološke teme koristeći se pri tome svojom vlastitom operativnom terminologijom.

Potrebno je naglasiti da je gosp. Kiril Miladinov kao prevoditelj s njemačkoga na hrvatski uspio svojim izvrsnim prijevodom gotovo neprevodivih Luhmannovih pojmova koje je Luhmann „kovao“ samo za svoju teoriju, ponuditi veoma čitljiv i razumljiv tekst kojim se, istina, mogu služiti ipak samo oni koji žele i hoće o društvu društva, o njegovoj autopoezi i komunikacijama, razmišljati na jednoj višoj teorijskoj razini.

Nakladnik je izdavanjem ovoga vrijednog dvosvečanog djela podario suvremenoj hrvatskoj sociološkoj, ali i općenito društvenoj znanosti jedno veoma vrijedno i značajno djelo koje će zacijelo poslužiti u već započetim diskusijama o procesima funkcijskoga diferenciranja modernih društva, a time i hrvatskoga društva, uvažavajući pri tome i sve činjenice postojanja preostalih procesa segmentarnih diferenciranja tradicionalnih društava.

Ivan Markešić

**Ankica Čakardić (ur.):
PRIVILEGIRANJE RUBOVA.
INTERVENCIJE I PRILOZI
FEMINISTIČKOJ
EPISTEMOLOGIJI**

**Centar za ženske studije, Hrvatsko
filozofsko društvo, Zagreb, 2010, 268
str.**

Zbornik *Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozima feminističkoj epistemologiji* objedinjuje sedam priloga feminističkoj epistemologiji. Napisale su ih šest autorica koje na različite načine propituju određene teme iz područja rodničkih ženskih studija kroz feministički epistemološki diskurs.

Prvi prilog Ankice Čakardić *Um i spol. Kontingencija feminističkoga koncepta socijalne epistemologije* govori o rodnom uvjetovanju spoznaje i pripisivanja znanja te potrebi dekonstruiranja znanstvenih koncepta i paradigmi koje teoriju spoznaje postavljaju u kontekst „samorazumljivih“ „neutralnih“ i „objektivnih“ kategorija. U tom smislu najprije analizira i kritizira poistovjećivanje subjekta spoznaje sa čovjekom kao u pravilu pripadnikom muškog roda čime se problematika odnosa pojedinačnog i općeg, kao i „bića povijesti“ (muškarca) te „bića prirode“ (žene) odnosno sveukupnog postavljanja opreka muškog i ženskog roda uspostavlja kao legitimno načelo uređenja svijeta, kao i temeljni koncept epistemologije. Problematizirajući u drugom dijelu feminističku esencijalističku kritiku liberalnog načela, domet isticanja razlika istaknutih u postmodernizmu, kao i specifičnost ženske reprodukcije koja tvori „osobito ženstvo“, Čakardić najprije ističe važnost pristupa Carol Pateman koji uvodi „osobito ženstvo“ u političko polje kao politič-

ko pitanje spolnog prava koje preispituje značaj društvenog ugovora kao izvora i garancije modernog patrijarhalnog prava. Zatim iznosi kritiku Mary D. C. Mouffe na pristup Patemanove koja ističe različitost potrebe realizacije identiteta muškosti i ženskosti, primarno zbog specifičnosti ženskih reproduktivnih sposobnosti, dok Mouffe zastupa irelevantnost spolne razlike u polju političkog koncentrirajući se na načelo „udruživanja“ spolnih različitosti kao jedne utopijske težnje. U trećem dijelu eseja autorica pokazuje koncept feminističke epistemologije u ženskostudijском obrazovanju kroz sljedećih „pet epistemologijskih točki“ obrazovanja na ženskim studijima: problem „očitosti“, tj. nezabilježnosti žena kroz povijest; analizu standardnih teorija spoznaje; uvođenje u „postmoderne“ teorije; „pasivne“ registre znanja; kritičku spoznaju i radikalno obrazovanje na ženskim studijima. Upravo ženski studiji pružaju to izazovno mjesto za radikalno obrazovanje i kritički pristup znanju i epistemologiji spoznaje, ističe Čarkardić, što dakako uključuje i razvoj aktivizma, kao i utopijskog mišljenja.

U tekstu Korane Simonović *Osjećajuće spoznavanje* propituju se metodološki referentni okviri etablirane patrijarhalne znanosti nastojeći postaviti skicu nadilazeći taj okvir za feminističku kritiku znanosti utemeljenu na holističkoj paradigmi „suodnošenja različitosti“ utkanom u mrežnom principu razumijevanja i osjećanja kao načela spoznavanja. Autorica ističe potrebu „prilaženja s različitih strana“, tj. korištenja samo-refleksije, kao individualnog osjećajnog iskustva u analiziranju procesa spoznaje koji imaju veliku važnost u izgrađivanju teorijskih koncepata kao i feminističkih teorija spoznaje.

U prilogu *Rod kao glagol ili o jeziku i rod-nim identitetima* Rada Borić analizira odnos jezika i roda kroz vizuru triju valova feminizma. Pokazuje kako su prvi i drugi val istaknuli rodne odnose moći u jeziku kao stereotipnoj seksističkoj matrici te pokazali razlike „muškog“ i „ženskog“ govora i jezika, dok feminističke lingvistkinje trećeg vala ističu kontekstualnu i društvenu različitost žena unutar vlastite rodne grupe koja se onda odražava i u jeziku. Budući da je i ženski rodni identitet obilježen različitim socijalnim varijablama, kao što su klasa, rasa, etnicitet, seksualna orijentacija itd., onda ni jezičke rodne odrednice ne mogu biti unisone, nego interaktivne s obzirom na te društvene različitosti. U tom smislu ona rod smatra „glagolom“, ili „radnjom koju činimo u interakciji s drugima“.

U tekstu *Govor bez isprike* Nataša Govedić govori o potrebi i pravu na artikulaciju ženskih autorskih glasova. Prvo postavlja pitanja o autoritetu govornika – tko ga posjeduje, dokle on seže, na koga se odnosi itd.? Kritizirajući povijest retorike koja je kao disciplina tradicionalno bila rezervirana isključivo za muške subjekte izraza i muške glasove, autorica se referira na niz feminističkih teoretičarki (Hélène Cixous, Judith Butler, Lorraine Code) koje temelje svoj rad upravo na jezičnoj i glasovnoj artikulaciji literarnog i kulturnog izraza žena. Rodna distribucija moći u jeziku, pismu i književnosti o kojima govori pokazuje da pojmovi kao što su „žensko pismo“, „ženska književnost“, „ženska znanost“ i sl. nikada nisu bili neutralni, nego upravo izraz muških patrijarhalnih privilegija. Autorica stoga ističe nužnost uspostavljanja takvog govora žena koji će teći „mimo muškoga posredništva ženskih glasova“.

U tekstu Ive Nerine Sibile *Pokloni mi svoju gestu* iznosi se iskustvo vođenja radionica pokreta plesa u Centru za ženske studije i to kao posebno žensko iskustvo tjelesnog vježbanja. To iskustvo, kada se prati nastanak suvremenog plesa početkom 20. st., odgovara, kako autorica naglašava, „temeljnim feminističkim zahtjevima“ u smislu traženja individualizirane tjelesnosti, kao i originalnog načina kretanja koje upravo proizlazi iz toga samo-plešućeg tijela. Tekst je primjer pisanja o plesu kroz razotkrivanje emotivnog iskustva i doživljaja koji su individualizirani i na osobito improvizacijski način artikulirani tijekom procesa plesanja. Na taj način se pokušava povezati međusobno djelovanje individualnog izraza pokreta, prakse i osobne teorijske spoznaje.

Biljana Kašić u tekstu *Feminističke teze o prijestupima i radikalnosti i politici spoznaje* kritički propituje mogućnost pozicioniranja feminističkog subjekta kao „pronositelja dekolonizacije spoznaje“. To je feministički epistemološki rad kojim se pokušava kroz 5 teza: moć egzila ili izmještenost, potentnost autonomnosti ili pozicija, žensko višeglasje ili mogući subjekt, feminističko znanje ili dekolonizacija spoznaje ili transverzalnost kao „ženski studiji u postajanju“ – analizirati problem radikalnosti ženskostudijskog obrazovanja na primjeru epistemoloških iskustava autonomnog prostora Centra za ženske studije. Autorica pokazuje da ta radikalizacija obrazovanja znači stalno „proizvođenje prostora“ na načelima transverzalnosti, što podrazumijeva da taj prostor nije unaprijed određen za neku određenu formu, nego se odvija „kroz proizvođenje“ događaja susreta, prijelaza, savezništava zajedničkih akcija i dr., dok s druge strane traži znakovit društveni angažman.

U drugom dijelu zbornika, Korana Simonović u prilogu *O spoznavanju u ženskostudijskom programu* iznosi kvalitativnu fenomenološku analizu istraživanja o doživljajima i iskustvima studentica polaznica ženskostudijskog programa, rađenu na temelju kvalitativnih intervjuja. U radu autorica u nekoliko tematskih cjelina opisuje stavove, perspektive, senzibilizaciju za i percepciju feminizma, kao i domete osobne transformacije i mogućnosti razvijanja samosvijesti.

Budući da se radi o rijetkim primjerima priloga feminističkoj epistemologiji na našim prostorima, ovaj zbornik radova predstavlja važan izvor uvida u ženske načine spoznavanja koji nam omogućuju ponešto drukčiju vizuru od uobičajene i etablirane teorijske spoznaje, koja obično ostaje obilježena rodnim stereotipima i takozvanim znanstveno „neutralnim“ kodifikacijama stvarnosti. Ovim radovima takvi značajni epistemološki nedostaci se bitno eliminiraju, čime se otvara put za nova i raznolika feministička istraživanja.

Branka Galić

Mirko Pejanović: OGLEDI O DRŽAVNOSTI I POLITIČKOM RAZVOJU BiH

- Studije, članci, intervjui -
Šahinpašić, Sarajevo-Zagreb, 2010., 268 str.

Knjiga Mirka Pejanovića *Ogledi i državnosti i političkom razvoju BiH* (s podnaslovom: *Studije, članci, intervjui*) pored uvođa, indeksa pojmova, izvoda iz recenzija te autorove biografije, sadrži i šest zasebnih poglavlja koji, uzevši ih zajedno, čine jednu kompaktnu i veoma čvrstu cjelinu.